

Mina Z. Dragaš¹
Univerzitet u Beogradu
Stomatološki fakultet

PREGLED (KRITIČKE) LITERATURE O BILINGVIZMU

Apstrakt: Tema bilingvizma oduvek je predstavljala predmet interesovanja u lingvističkim krugovima, a pogotovo danas, u vreme globalizacije ili 'treće epohe', kada granice država ne podrazumevaju uvek i granicu upotrebe određenog jezika. Pored činjenice da istraživanja ovog fenomena pokrivaju širok spektar hipoteza i perspektiva iz kojih se stupa u analizu dvojezičnosti, ona sve više uključuje zemlje u razvoju, multikulturalne i višejezične sredine. Brojni naučnici istraživali su procese usvajanja prvog i drugog jezika, neki su pak posmatrali u kojim sredinama i pod kojim uslovima bilingvizam nastupa, a u ovu grupu spadaju i naučnici koji su vršili istraživanje nad bilingvalnom decom u školskom sistemu, i njihovi će stavovi biti navedeni u ovom radu.

U radu se daje pregled osnovnih zaključaka iz teorijskih i empirijskih studija na temu bilingvizma, kroz osvrt na istraživanja u kojima se skreće pažnja na tradicionalno zanemarivane ili nedovoljno istražene vanjezičke faktore i njihov uticaj na razvoj ili opstrukciju bilingvizma. Cilj je da se dođe do zaključka o različitim kompetencijama dvojezične dece i uslovima koji utiču na razvoj bilingvizma u ranom detinjstvu i kod dece u školskom uzrastu. Prvenstveno su navedene neke od definicija bilingvizma, potom su objašnjene funkcije jezika, kao i odnos prvog i drugog jezika, uticaj roditelja i kulture na rani razvoj bilingvizma. U završnom delu rada dati su praktični saveti za pomoć bilingvalnoj deci, na osnovu pregleda literature na ovu temu. Stoga zaključujemo da se u članku razmatra aktuelna i naučno relevantna problematika: tipovi dvojezičnosti, kao i njene socijalno-pedagoške implikacije.

Ključne reči: bilingvizam, drugi jezik, kompetencija, L1, L2, valorizacija, maternji jezik, uloga roditelja.

Uvod

U ovom radu osvrnućemo se na teorijske i empirijske studije u kojima se iz kritičkog ugla sagledavaju teorije na temu bilingvizma. Bilingvizam predstavlja

¹ Autorka je doktorand na Filološkom fakultetu u Beogradu. Imejl-adresa: minadjokic5@gmail.com.

kompleksno interdisciplinarno polje proučavanja. Istraživanja na ovu temu obuhvataju teorijske okvire i metodološke postupke iz različitih disciplina, kao što su sociolingvistika, primenjena lingvistika, psiholingvistika, neurolingvistika, razvojna psihologija, ali i istorija, jezičko planiranje, politika i ekonomija. Samim tim, postoji veliki broj knjiga i radova posvećenih njihovom proučavanju. Sa sociolingvističkog aspekta, bilingvizam predstavlja izuzetno značajnu pojavu koja otvara niz pitanja o upotrebi jezika u društvu, od uloge svakog jezika u životu zajednice, preko očuvanja svih međusobno povezanih jezika, procesa jezičke promene, kratkoročnih i dugoročnih efekata na društvo i na same jezike, do ugroženosti ili čak i umiranja nekog od jezika u određenoj zajednici. Stoga je pojam bilingvizma usko povezan sa pojmom enticiteta, jezičkog identiteta, društvenih manjina i jezičkih ideologija. Predstavlja nezaobilazan korak u jezičkom planiranju, obrazovanju i javnoj komunikaciji (Bhatia, 2013:p.441).

Metodologija rada zasnovana je na kritičkom sagledavanju literature. Ova studija pokušava ukazati na slaganje istraživanja i stanovišta autora iz ove oblasti, kao što su Čuma-Horbač, Hakuta Kenj, Javuz, Dal Martelo, Lambert, Hamers, Benson, Muzoar, Teri i Asimve. Glavni kriterijum po kojem su sagledane ključne ideje jeste upravo problematika kojom se prethodno pomenuti autori bave. U okvir te problematike možemo svrstati nekoliko podtema organizovanih u više podnaslova, kao što su: uloga roditelja i uticaj porekla, valorizacija i uticaj maternjeg jezika, pismenost kao faktor u usvajanju jezika, saveti za pomoć u nastavi kod bilingvalne dece i mnogi drugi. Posmatrajući ove faktore kroz radove gorepomenutih naučnika, cilj je doći do zaključka o procesima usvajanja prvog i drugog jezika, sredine i uslova pod kojima bilingvizam nastupa, potom doći do zaključka o različitim kompetencijama dvojezične dece i njihovim prednostima u razvoju. Na kraju, nakon prikupljenih iskustava, cilj je dati praktične savete za pomoć bilingvalnoj deci u nastavi.

1. Definicija bilingvizma

Prvo pitanje koje moramo postaviti jeste šta je to bilingvizam, tačnije – kako on nastupa. Pojam ‘bilingvizam’ odnosi se na slučajeve kada jedna osoba, grupa ljudi ili određena zajednica govori dva jezika. Međutim, nije uvek lako odrediti granicu između poznavanja drugog jezika u određenoj meri i bilingvizma. Samim tim, među stručnjacima postoje neslaganja kada je reč o kompetenciji i fluentnosti u drugom jeziku koji su neophodni da bi osobu označili kao bilingvalnu (Edwards, 2013:p.5). Sa sociolingvističkog aspekta, bilingvizam predstavlja izuzetno značajnu pojavu koja

otvara niz pitanja o upotrebi jezika u društvu – od uloge svakog jezika u životu zajednice do očuvanja svih međusobno povezanih jezika, procesa jezičke promene, kratkoročnih i dugoročnih efekata na društvo i na same jezike, do ugroženosti i, u ekstremnim slučajevima, smrti nekog od jezika u određenoj zajednici.

Kako bismo izvršili tačnu evaluaciju verbalne veštine dece, moramo uzeti u obzir činjenicu da deca ne usvajaju jezik podjednako, to jest da detetovo okruženje, izloženost jeziku, ali i određene psihosocijalne karakteristike dece determinišu nastupanje i vrstu bilingvizma. Hamers (2004), profesor psiholingvistike i bilingvizma na univerzitetu Laval u Kvebeku, objašnjava da se jezik razvija kroz međuljudske kontakte koji su deo društvenih mreža i drugih širih struktura, ali i procesom socijalizacije, kada dete internalizuje društvene vrednosti iz sredine, a time i funkcije jezika. Hamers takođe posebnu pažnju daje činjenici da se jezici mogu usvajati istovremeno ili uzastopno, što je, kasnije ćemo videti, obeležilo preokret u analizi bilingvizma kod dece. On objašnjava kako se jezik razvija kroz međuljudske kontakte koji su deo društvenih mreža i drugih širih struktura. Čuma-Horbač, profesor na univerzitetu Rajerson u Kanadi, koji se bavi ranim usvajanjem jezika i bilingvizmom, prihvata nejednakost u usvajanju dva jezika, što možemo videti kroz njenu podelu bilingvizma na *rani aktivni bilingvizam*, kada dete odgovara i započinje komunikaciju na oba jezicima, *rani pasivni bilingvizam*, kada dete razume oba jezika, ali govori samo na jednom, i *ranu jednojezičnost*, kada dete ne razume oba jezika i koristi samo jedan (Chuma-Horbatsch, 2008).

Nejednakost u pogledu usvajanja jezika samo je jedan kamen spoticanja u borbi teorija o bilingvizmu u 20. i 21. veku. Profesor na univerzitetu Stenford u Kaliforniji i eminentni naučnik u sferi bilingvizma Hakuta Kenji objašnjava kako ne postoji jedinstvena podela bilingvizma, ali ni identična sredina za njegov nastanak. Ovo dokazuje na primeru Sjedinjenih Američkih Država, koje su se svojevremeno vodile kao jednojezična zemlja u pogledu obrazovne politike, ali predstavljaju dom velikom broju porodica imigranata, koji sa sobom nose širok spektar jezika i kultura, i navodi činjenicu da je za potpunu asimilaciju potrebno tri generacije (Hakuta, 1990).

Hakuta je takođe jedan od prvih lingvista koji direktno osuđuju savremene mitove o bilingvizmu, među kojima se nalazi i verovanje da bilingvizam negativno utiče na kognitivni razvoj, pozivajući se na oprečne poglede Ž. Pijažea i L. S. Vigotskog na korelaciju između jezika i misli. Autor smatra da razvoj dvojezičnosti kod deteta proističe iz njegovih interpersonalnih kontakata sa okolinom, koji detetu predstavljaju model jezičkog ponašanja i valorizacija direktno utiče na razvoj komunikativnih, kognitivnih i metajezičkih veština od kojih će zavisiti detetova upotreba jezika. On naglašava kako bilingvizam u kombinaciji sa psiholingvističkim

procesima može dovesti do različitih ishoda i daje primere za simultani i konsekutivni bilingvizam, kao i za jezički transfer.

Veliki broj predrasuda o bilingvizmu direktno proističe iz neadekvatnih istraživanja. Yavuz, profesor na univerzitetu Anadolu u Turskoj, kritikujući pređašnja ispitivanja bilingvizma kod dece, objašnjava kako su dotadašnji rezultati bili mahom negativni upravo zbog isključivanja ili zanemarivanja bitnih parametara. Činjenica da su naučnici tek nakon 1960. godine uvrstili društveno-ekonomske i kulturne faktore u studije bilingvizma kao neodvojive segmente u pogledu uspešnog usvajanja dvojezičnosti govori o prirodi starijih testiranja bilingvizma (Yavuz, 2007). Ipak, kada su u pitanju moderniji pogledi na bilingvizam, Lambert je jedan od prvih koji su, uzimajući u obzir doskora zanemarivane parametre, poput društvenog statusa i prilika za obrazovanje, mereći postignuća jednojezične i dvojezične dece, uspeo da opovrgne dosadašnja verovanja da dvojezična deca ostvaruju lošije rezultate u školi, kao i na testovima inteligencije. On pokazuje da je inteligencija ove dece raznovrsnija u poređenju sa strukturom inteligencije jednojezične dece i objašnjava pojmove *kognitivne fleksibilnosti* i *divergentnog mišljenja* kao prednosti koje deca najviše ostvaruju u školskim sistemima koji neguju prvi jezik (Lambert, 1977). Radom i istraživanjem ove teme, novi pristup u istraživanju dovodi i do neočekivanih rezultata. U prilog ovome možemo navesti uspeh Javuz u dokazivanju prednosti bilingvalne dece, uz osvrt na eksperimentalna istraživanja fonološke svesti, procesa sticanja pismenosti i slično, poredeći jednojezičnu i dvojezičnu grupu dece. On objašnjava kako su se grupe dvojezične dece ne samo podjednako dobro pokazale u jezičkim i nejezičkim predmetima u školi u odnosu na jednojezičnu decu nego su, posebno nakon uvrščavanja društveno-ekonomskog parametra u analizu, pokazali mnogo bolji napredak u usvajanju i organizaciji jezičkih struktura. On takođe dodaje, poredeći grupu dvojezične i jednojezične dece u vrtiću, kako je bilingvalni kontekst značajno uticao na razvoj svesti o rečima, a time i na procese usvajanja pismenosti, kao i to da upravo ti procesi funkcionišu drugačijim tempom i načinom u odnosu na one kod jednojezične dece. Stoga je, upravo zbog ovakvih razilaženja u rezultatima starih i novih istraživanja, neophodno da naučnici koje interesuje tema bilingvizma, imaju visoko znanje i prvog i drugog jezika, kognitivnih procesa u razvoju deteta, ali i porekla dece koju ispituju (Akbulut, 2007).

2. Uloga roditelja i kulture u usvajanju jezika

Drugi važan parametar pri odabiru radova koji se bave temom bilingvizma bio je uticaj porekla i roditelja. Objašnjenje se nalazi u istraživanju bilingvizma kod

dece iz porodica emigranata u Kanadi koje je izvela Čuma-Horbač sa željom da ispita ulogu roditelja u razvoju i očuvanju prvog i drugog jezika deteta. Naime, ova profesorka je u studiji ranog bilingvizma 2008. godine detaljno objasnila sledeće pojmove: *jezički stavovi, verovanja i ponašanja*. Definišući jezičke stavove kao pozitivne ili negativne u odnosu na učenje jezika, tj. integrativne (praćene željom za prihvatanjem i pripadanjem) ili instrumentalne (praćene željom za uspehom i statusom), Čuma-Horbač opisuje tri sloja stavova o jeziku: kognitivnu komponentu, kao mišljenje o konkretnom jeziku; afektivnu komponentu, kao osećanje prema jeziku; i spremnost na delovanje, kao rezultat jezičkih stavova. U vezi s pitanjem stava i uticaja roditelja prema učenju jezika i kulturi, Čuma-Horbač slaže se sa Kempejnenom, Ferinom, Vordom i Hajtom da postoje četiri moguća stava prema učenju jezika: stav prema L1, stav prema dvokulturalnom, stav prema višekulturalnom i prema L2.

Naime, ova profesorka je u studiji o ranom bilingvizmu 2008. godine detaljno objasnila sledeće pojmove: *jezički stavovi, verovanja i ponašanja*. Definišući jezičke stavove kao pozitivne ili negativne u odnosu na učenje jezika, tj. integrativne, praćene željom za prihvatanjem i pripadanjem, ili instrumentalne, praćene željom za uspehom i statusom, Čuma-Horbač opisuje tri stava o jeziku. Prvobitno opisuje kognitivnu komponentu, kao mišljenje o konkretnom jeziku; potom afektivnu komponentu, kao osećanje prema jeziku; i kao završnu komponentu – spremnost na delovanje kao rezultat jezičkih stavova. Kao što je već pomenuto, slaže se sa stavom Kempejna, Ferina, Vordoa i Hajta kad su u pitanju stavovi roditelja prema učenju jezika i kulturi.

Ona smatra da definisanjem ovih pojmova (L1, L2, dvokulturalno, višekulturalno) i upoređivanjem jezičkih stavova, verovanja i ponašanja u porodici i kućnom okruženju, dolazi i do determinisanja detetovog jezičkog ponašanja. U skladu s tim možemo govoriti o snažnom stavu, gde je prisutna jaka kontrola roditelja nad detetovim jezikom, i slabom stavu, gde je jak uticaj sredine na modelovanje usvajanja jezika. Ona naglašava odnos između deteta i roditelja, ali razlikuje tri opšta tipa kod predškolske dece: rani aktivni bilingvizam, kada dete odgovara i započinje komunikaciju na oba jezicima; rani pasivni bilingvizam, kada dete razume oba jezika, ali govori samo na jednom; i ranu jednojezičnost, kada dete ne razume oba jezika i koristi samo jedan jezik, kao što je prethodno pomenuto u radu. Dakle, autor je stao u odbranu studija bilingvizma u emigrantskim porodicama, sa fokusom na sociološki aspekt, gde su naučnici posebnu pažnju dali roditeljskim stavovima o jeziku i upotrebi jezika u kućnoj sredini.

Hipoteza u ovom istraživanju bila je ta da će deca nastaviti da razvijaju prvi jezik ukoliko roditelji omoguće sledeće uslove za učenje L1: pozitivan stav prema L1 i L2, pozitivan stav prema ranom bilingvizmu kod deteta, snažno verovanje u odnosu na L1, posvećenost učenju L1 i bogat prilog L2. Autor je odvojio majke i očeve kao nezavisne subjekte gde je svako ponaosob rešavao upitnik na teme porekla, jezičkih stavova, verovanja i veština, upotrebe jezika u kućnoj sredini, detetovih jezičkih veština, bilingvizma i briga koje se tiču jezika, a rezultati su pokazali da su, bez obzira na to što je hipoteza delimično potvrđena time što su roditelji pokazali pozitivne stavove prema L1, L2 i ranom bilingvizmu, izostali uslovi neophodni za razvoj L1 kao što su: verovanje roditelja u direktan uticaj na razvoj L1, posvećenost razvitku sposobnosti L1 i pružanje uslova za isti.

U vezi sa stavovima o jeziku jeste ideologija. Dok Čuma-Horbač razlikuje jezičke stavove kao konkretne stavove prema određenom jeziku od jezičkih ideologija kao šireg sistema verovanja usmerenog ka jednom ili svim jezicima, kod autora koji su ispitivali obrazovnu politiku i stanje jezika u Africi ideologija predstavlja sveobuhvatni stav prema maternjem i drugom jeziku, zajedno sa uverenjima o njihovoj upotrebi. Ipak, interesantno je da se u potpuno drugoj kulturi i na drugom kontinentu stav roditelja pokazao kao determinanta u jezičkom ponašanju dece. Naime, Benson, naučnik koji je učestvovao u implementaciji bilingvalne jezičke politike u Mozambiku i Boliviji, pokazao je kako su roditelji pod uticajem kolonijalne ideologije, gde se vrednost pridaje jeziku bivšeg kolonizatora, koji deci može da omogući bolje poslovne prilike i budućnost. Upravo iz ovog razloga, autohtoni jezici na afričkom tlu nemaju nikakvu vrednost, a obrazovanje se vrši na stranom jeziku. Roditelji, koji ni sami ne poznaju nastavni jezik u školi, ne mogu da učestvuju u obrazovanju i, vođeni verovanjem u potencijal egzogenog jezika, negativno utiču na očuvanje L1 i školovanje dece, ali i izmenu jezičke politike (Benson, 2005).

U prilog ovom segmentu i stavu, Dal-Martelo (2005), profesorka italijanskog jezika i kulture na univerzitetu u Arizoni, u sedmogodišnjem eksperimentu sa svojim sinom, prativši njegov razvoj italijanskog i engleskog jezika, otkrila je kako bilingvizam ne ometa jezički razvoj deteta i da roditelji igraju odlučujuću ulogu u učenju L2 i očuvanju maternjeg jezika. Naime, ona je postavila nekoliko ključnih pitanja pre nego što je počela istraživanje, i to: da li je bilingvalnost detetov izbor, da li će dvojezičnost izazvati kod deteta zakasneli razvoj jezika ili nekakve poremećaje u procesu usvajanja jezika, da li će dete videti učenje jezika kao jednostavno, da li će sredina imati presudnu ulogu u razvoju bilingvizma?

Odgovori na pitanja su kroz sedam godina, koliko je posmatranje trajalo, stizali naizmenično, a autor je naglasio određene stupnjeve koji su predstavljali prekretnicu u jezičkom razvoju dečaka, napominjući da je majka komunicirala sa detetom isključivo na italijanskom, a otac na engleskom jeziku, iako je dete raslo u SAD. Dakle, roditelji su svesno podržali razvoj bilingvizma. Dečak je od rođenja pokazivao standardno jezičko ponašanje u vezi s obama jezicima, što je autor ilustrovao transkriptima komunikacije deteta sa roditeljima. Autor dokazuje da deca na nivou od dve godine imaju sposobnost da govore sa svakim od roditelja na različitom jeziku, uspešno koristeći preključivanje kodova. Takođe, naišli smo na ilustraciju kako dete, razgovarajući na jednom jeziku, koristi neku reč drugog i time vrši transfer sa jednog na drugi jezik kada određenu reč ne zna. Tumačeći ovog autora, došli smo do saznanja da dete sa tri godine postaje svesno jezika i samostalno bira, iako razume i poznaje oba jezika, na kom će jeziku govoriti. Kroz primere možemo videti da dete u ovom uzrastu takođe shvata razliku između jednojezičnosti i višejezičnosti, tačnije, shvata kome može da se obrati na bilo kom od dva jezika, a kome samo na engleskom, na primer. Osim toga, na kraju treće godine života dete prestaje da koristi reči drugog jezika čiji ekvivalent ne zna na jeziku komunikacije, ono sada samostalno pita za pomoć da mu se neka reč kaže ili objasni. Autor navodi da je testom pokazano kako se sa četiri godine detetov drugi jezik, italijanski, razvija kao jezik kod jednojezičnog deteta na istom uzrastu, a dečak uspeva da sastavlja pune, gramatične rečenice. Povremeni odlasci u Italiju pružaju detetu brz oporavak od vremena kada drugi jezik značajno manje koristi i u tom periodu on velikom brzinom usvaja nove reči i fraze. Po povratku u SAD, dečak nekoliko nedelja u igri koristi italijanski jezik, mada, pretpostavljamo, to prestaje zbog izloženosti engleskom jeziku. Autor navodi kako dečak na kasnijem uzrastu počinje da govori oba jezika, ali da je, od trenutka kada uopšte počinje da komunicira, njegova upotreba jezika opširna i veoma razvijena.

Autor dolazi do zaključka da se detetovo interesovanje prema jezicima ne završava sa italijanskim i engleskim, a uspešno imitira i japanski, što potvrđuje teoriju da dvojezična deca brže ovladavaju metajezičkim veštinama. Do detetove sedme godine, autor je došao do odgovora na sva pitanja koja su bila osnov ovog istraživanja: dete ne bira dvojezičnost samostalno, već to čine roditelji i, samim tim, potvrdio mišljenja većine autora: dodir sa dva jezika ne otežava jezički razvoj deteta ni sa prvim ni sa drugim jezikom, naprotiv, njegova dobra osnova u engleskom podržala je brže učenje italijanskog, a zajedno su omogućili uspešno rešavanje matematičkih i logičkih zadataka u školi i dobro pamćenje leksičkih jedinica, s obzirom na to da je dete veliki fond reči usvojilo tokom kratkotrajnog boravka

u Italiji, time potvrđujući dosadašnja istraživanja da visoko znanje prvog jezika pomaže učenje drugog jezika i da bilingvizam pozitivno utiče na razvoj kognitivnih sposobnosti; učenje drugog jezika dečaku nije bilo jednostavno i često je u Italiji, nakon celodnevnog i efikasnog sporazumevanja sa rođacima, tražio da sa majkom komunicira na engleskom jeziku, navodeći kao razlog da je umoran; sredina ima veliki uticaj na razvoj jezika, a autor je to video u toku i nakon detetovog boravka na italijanskom govornom području. Ipak, autor zaključuje kako su, bez obzira na minimalan kontakt sa italijanskim jezikom u poređenju sa engleskim, dečakove greške na italijanskom jeziku bile na nivou grešaka jednojezičnog deteta istih godina ili studenta drugog jezika.

Hakuta (1990) je u svom istraživanju sa bilingvalnom decom pokazao da su nivo obrazovanja majke i pol deteta vrlo bitni. Tačnije, on je pokazao da, bez obzira na ova dva faktora, nivo razvoja maternjeg jezika direktno utiče na kasniji razvoj kompetencije i usvajanje vokabulara drugog jezika. Kao zaključak izveo je to da ako roditelji rade sa decom na razvoju vokabulara i koncepata maternjeg jezika, naročito u periodu pre polaska u školu, ta deca bolje razvijaju pismenost u drugom jeziku. Samim tim, detetove jezičke veštine prenose se sa prvog jezika na drugi, ali se razvoj koncepata i veština mišljenja može kretati i dvosmerno.

3. Valorizacija i uticaj maternjeg jezika na učenje L2

Hamers objašnjava da je valorizacija, kao proces davanja pozitivne vrednosti jeziku kao sredstvu, izuzetno važna i da se u praksi njen značaj može videti na primeru vrednovanja dvaju jezika kod dvojezičnog deteta. Stoga će valorizacija direktno uticati na promenu jezičkog ponašanja, gde bilingvalno dete više neće koristiti oba jezika za sve funkcije, već samo jedan. Valorizacija se može odigravati na individualnom nivou, ali i na društvenom, jer neki jezici mogu imati veću vrednost u društvu, a neki manju, kao npr. jezik manjina. Takođe, jezik se razvija procesom socijalizacije, kada dete internalizuje društvene vrednosti iz sredine, i time i funkcije jezika. Kada se jezici istovremeno usvajaju, oba jezika su valorizovana na osnovu svih funkcija i tada dolazi do mapiranja forme i funkcije, dok u slučaju kada su samo neke od funkcija u upotrebi, neće doći do mapiranja. U slučaju uzastopnog usvajanja dvaju jezika, samo neke od funkcija koje se koriste mapiraće se na forme drugog jezika. Dok se svi jezici vrednuju kao sredstvo komunikacije i kognicije, autor nalaže kako se u različitim, pogotovo višenacionalnim društvima, određene funkcije jezika više vrednuju, poput kognitivne, npr. učenje, a ovaj proces se odigrava i na individualnom planu, sa odraslima u detetovom okruženju. Razvoj dvojezičnosti

kod deteta proističe iz njegovih interpersonalnih kontakata sa okolinom, koji detetu predstavljaju model jezičkog ponašanja, i valorizacija direktno utiče na razvoj komunikacijskih, kognitivnih i metalingvističkih veština od kojih će zavistiti detetova upotreba jezika (Hammers, 2004).

Većina autora koji se bave ovom temom, a čija smo istraživanja analizirali, naglašavaju da su procesi koji se odigravaju između prvog i drugog jezika dokaz da je očuvanje maternjeg jezika neophodno. Nestajanje sposobnosti L1 najizraženije je prikazano u radovima o afričkoj deci, kao što je već pomenuto. Benson smatra da su ideje o jeziku koji ujedinjuje i prednosti evropskih jezika kao kolonijalnih koncepata najveća zabluda, ali i da percepcija bilingvizma kao anomalije kod roditelja i dece iz zemalja u kojima je nacionalni jezik potčinjen i manje vrednovan direktno umanjuje mogućnosti razvijanja pismenih veština L1 i usmenih veština L2. U skladu s tim, Muzaora, Teri i Asimve (2014) postavili su pitanje upotrebe egzogenog jezika kao nastavnog jezika, naglašavajući kako je učenje maternjeg jezika u ovom kontekstu u periodu od dve do četiri godine nedovoljno i tako ne može doći do transfera veština sa jednog na drugi jezik. Upravo zato što nisu dobro savladali pismenost i druge veštine prvog jezika, afrička deca nisu sposobna da razumeju i usvajaju druge jezike, što ima za posledicu neprisustvovanje nastavi i loše postignuće tokom školovanja. Osim toga, vrednovanje se ne vrši samo kod roditelja, već se i kod dece može uočiti valorizacija. Funkcije jezika su promenljiva kategorija. Muzora, Teri i Asimve (2014) daju primer da se u Africi, od trenutka nastanka jezičke politike iz 1992. godine, promenio broj i funkcije jezika propisanih ovim dokumentom. Ipak, kada je u pitanju usvajanje dva jezika, Hamers komentariše kako, u zavisnosti od sredine, da li bilingvizam nastupa istovremeno ili uzastopno i koji jezici služe kojim funkcijama, postoje sledeće mogućnosti: jezici se usvajaju istovremeno i zarad istih funkcija, uključujući i funkciju pismenosti; jezici se usvajaju istovremeno i zarad istih funkcija, isključujući funkciju pismenosti; jezici se usvajaju istovremeno, ali prvi obavlja komunikativnu, a drugi sve funkcije; jezici se usvajaju uzastopno, ali se sve funkcije ostvaruju i u L2 i vrednuju u društvu; jezici se usvajaju uzastopno, ali manje vrednovan L1 ne služi funkciji pismenosti, za razliku od valorizovanog L2; jezici se usvajaju uzastopno, ali L1 obavlja više funkcija; jezici se usvajaju istovremeno ili uzastopno, ali će prednost dobiti više vrednovan jezik ili jezik dominantan u školi, dok drugi slabi ili nestaje; jezici se usvajaju istovremeno ili uzastopno, ali će manje vrednovan jezik izgubiti na značaju ili izgubiti u potpunosti do razvitka funkcije pismenosti. Kada se jezici istovremeno usvajaju, oba jezika su vrednovana kod dece na osnovu svih funkcija i tada dolazi do mapiranja forme i funkcije, a u slučaju kada su samo neke od funkcija u upotrebi, neće doći do mapiranja.

Ipak, brojni autori naglašavaju da, bez obzira na činjenicu što je valorizacija sveprisutna, procesi koji se odigravaju između prvog i drugog jezika, procesi transfera veština treba da budu dokaz da je očuvanje maternjeg jezika neophodno. Nestajanje sposobnosti L1 najizraženije je prikazano u radovima o afričkoj deci. Benson smatra da su ideje o jeziku koji ujedinjuje i prednosti evropskih jezika kao kolonijalnih koncepata najveća zabluda, ali i da percepcija bilingvizma kao anomalije kod nastavnika, roditelja i dece iz zemalja u kojima je nacionalni jezik potčinjen i manje vrednovan direktno umanjuje mogućnosti razvijanja pismenih veština L1 i usmenih veština L2. Kao što je već pomenuto, Muzora, Teri i Asimve (2014) postavili su pitanje upotrebe egzogenog jezika kao jezika instrukcije, u kojem sistem zabranjuje učenje na maternjem jeziku, što se kosi sa načelima filozofije identiteta, a suprotna praksa omogućila bi bolje rezultate, manje odustajanja od školovanja, više podrške porodice i razbila elitistički stav prema obrazovanju. Tako se od trenutka nastanka jezičke politike iz 1992. promenio broj i funkcije jezika propisanih ovim dokumentom, što uslovljava kreiranje nove politike, koja će pružiti šansu svim jezicima Afrike. Stoga, autori naglašavaju kako je učenje maternjeg jezika u ovom kontekstu u periodu od dve do četiri godine nedovoljno i tako ne može doći do transfera veština sa jednog na drugi jezik. Upravo zato što nisu dobro savladala pismenost i druge veštine prvog jezika, afrička deca nisu sposobna da razumeju i usvajaju druge jezike, što ima za posledicu neprisustvovanje nastavi i loše postignuće tokom školovanja.

Kamins (2001) ističe da je očuvanje prvog jezika deteta od primarne važnosti. Kada dete nastavlja da razvija maternji jezik tokom osnovnog obrazovanja, ono takođe bolje razume jezik uopšteno, naprednije savladava veštine pismenosti i upoređuje načine kako dva jezika organizuju stvarnost; deca koja imaju dobru osnovu iz maternjeg jezika po dolasku u školu, pogotovo ukoliko roditelji rade sa njima na razvoju vokabulara i koncepata, bolje razvijaju pismenost u drugom jeziku; detetove veštine jezika prenose se sa prvog jezika na drugi, ali se razvoj koncepata i veština mišljenja može kretati i dvosmerno. Yavuz (2007) ovo potvrđuje eksperimentom sa jednojezičnim i dvojezičnim grupama dece u vrtiću, kada je ustanovio kako je bilingvalni kontekst značajno uticao na razvoj svesti o rečima, a time i na procese usvajanja pismenosti.

4. Pismenost kao faktor u usvajanju jezika

Važno je napomenuti da je pismenost jedan od važnih faktora u usvajanju jezika. Agosto (2001) navodi eksperiment gde su đaci indijskog i američkog porekla

imali zadatak da pročitaju dva pisma od kojih prvo opisuje tipično američko, a drugo tipično indijsko venčanje, čiji su rezultati pokazali da su učesnici brže čitali i bolje pamtili onaj tekst koji pripada njihovoj kulturi. Ovi rezultati pokazuju da je pismenost sposobnost da se interpretira i stvara tekst od značaja za određenu kulturu na način koji je društveno prihvatljiv i razumljiv u zajednici jedne individue. Ova definicija govori da, pored toga što đaci različitog porekla mogu da pridaju različita značenja istim materijalima, oni ih različito i vrednuju. Upravo na ovom primeru vidimo kako je kultura takođe izrazito bitan parametar u istraživanju bilingvizma. Kulturno nasleđe definiše se kao primarni determinator u interpretaciji bilo kakvog materijala sa kojim se đak susreće tokom školovanja i koji on prilikom čitanja ili slušanja dovodi u vezu sa ‘širim socijalnim i kulturnim tvorevinama i kategorijama’ (Agosto, 2001). Ipak, većina evropskih i severnoameričkih obrazovnih ustanova, negujući strah od različitosti, šalju jasnu poruku đacima da, ako žele da ih predavači i društvo prihvate, moraju da napuste lojalnost prema jezicima i kulturama iz kojih potiču (Cummins, 2001). Agosto (2001) navodi primer intervjua sa pakistanskim studentima iz kojeg vidimo da su pri korišćenju engleskog jezika u diskusiji imali daleko nižu sliku o svom kulturnom, društvenom i ekonomskom položaju, dok su više vrednovali engleski jezik, nego pri upotrebi pandžabija, što je otkrilo podsvesno verovanje kako njihov maternji jezik nema vrednost u školskom sistemu, i što autori zaključuju mišljenjem da se isključivanjem jednog jezika iz nastave đaku šalju više nego jasne poruke. Kamins (2001) objašnjava da se ovakvim stavom, s jedne strane, ruše prava đaka na odgovarajuće obrazovanje i ugrožava komunikacija između roditelja i dece zbog toga što nastava treba da se nadogradi na iskustva koja deca donose u učionicu, gde se dečje sposobnosti i talenti unapređuju i podržavaju. Dvojezična deca lako usvajaju veštine konverzacije jezika većine, ali, ukoliko se maternji jezik zanemari u ranoj školskoj dobi, može doći do značajnog jezičkog gubitka u pogledu prvog jezika. Iz istih razloga neophodno je da roditelji i nastavnici potpomognu očuvanje maternjih jezika kroz kućna i školska pravila i pozitivne poruke u vezi s njihovom upotrebom, zato što negiranje detetovog jezika u školi predstavlja negiranje njegovog identiteta i umanjuje njegovo samopouzdanje (Cummins, 2001). Sa ovim se slaže i Lambert (1977), koji navodi da deca putem prihvatanja dvojnog porekla imaju korist i kao takva su bolje prilagođena u svojim sredinama, što pokazuje na primeru eksperimenta sa decom engleskog porekla u Montrealu, čiji je veći deo školovanja tekao na francuskom jeziku i koja su se, postavši funkcionalno bilingvalna, poistovetila sa obema kulturama i osećala podjednako kao Kanađani engleskog i francuskog porekla. Ovim procesom nisu

izgubila ili umanjila jačinu svoje prve kulture, što dalje znači da bilingvizam i/ili bikulturalizam ne predstavljaju priliku za gubitak identiteta.

Benson (2005) se vodi dokazima u bilingvalnom obrazovanju u praksi za porast samopouzdanja, interakcije u učionici i ponosa koji se tiče domaće kulture i jezika, te smatra da treba da posluže kao vodilja u pokušaju da se omoguće sredstva i promeni svest o jezicima i kulturi u cilju pružanja kvalitetnog obrazovnog sistema deci. Međutim, problem očuvanja prvog jezika nije samo problem na afričkom ili američkom tlu, a kulture su mnogobrojne i drastično se razlikuju, i stoga je pitanje kakav je to univerzalni metod kojim se mogu podržati jezik i/ili kultura koji nisu dominantni u određenoj zajednici.

5. Saveti za pomoć

Kao što je bilo reči u uvodu, u ovom radu dati su i saveti za pomoć u nastavi. Naime, Hakuta (1990) smatra da je za decu od velike važnosti upravo holistički pristup u ranom obrazovanju, gde težnja mora da bude na održavanju maternjeg jezika i razvoju metajezičkih veština, poput prevođenja, u trenutku kada nastupa bilingvizam. Ipak, postavlja se pitanje kako možemo očuvati jezik kada ne postoje uslovi za njegovo predavanje, pogotovo ako govorimo o zajednici sa mnogo različitih jezika, kultura i tradicija. Agosto (2001) pruža predloge koji se mogu primeniti u svakoj sredini. Ideja da se podstakne upotreba maternjih jezika dece od primarne je važnosti, i ona se može izvesti bilo kroz direktnu upotrebu pred decom ili pozivanjem gostujućih govornika jezika manjine koji bi deci čitali priče koristeći reči tih jezika. Takvo uključivanje jezika manjine u školsku sredinu podstiče usvajanje istih i deci omogućava osećaj sigurnosti i samopouzdanja. Takođe, postoje i drugi faktori koji utiču na razvoj prvog jezika, poput vizuelne izloženosti materijalu (npr. ruske balalajke i japanske vaze) koji odslikava različite kulture. Dekor prostorija biblioteke treba da odražava etničku, rasnu, religioznu distinkciju, pozitivno podstičući razlike među decom tako što potvrđuje vrednost svih kultura. Ipak, najuticajnije sredstvo kojim se kod đaka budi tolerancija jeste inkorporiranje književnosti različitih kultura u kurikulum. Ovakva plodonosna odluka ima uticaja na sve đake, one koji pripadaju grupi većine, manjine, bilingvalnu decu, đake u mešovitim sredinama ili sredinama gde dominira jedna kultura. Čitanje tekstova na maternjem jeziku podstaći će đake da čitaju i pišu, ali i pomoći očuvanju kulturnog nasleđa odslikanog u jednom literarnom delu. Đaci manjine ovako imaju priliku da u delima pronadu sličnosti sa tradicijom koja se neguje u njihovim porodicama, što će umanjiti osećaj izdvojenosti, pogotovo u jednojezičnim, dominantnim

kulturama. S druge strane, deca većine imaju šansu da otkriju drugačije živote, tradicije, kulture, a u tom dodiru sa bogatom, višekulturalnom literaturom vrši se direktan uticaj na smanjenje netolerancije i animoziteta prema deci koja potiču iz kulture koja se razlikuje od njihove. U mešovitim sredinama pak, dvojezični đaci lakše usvajaju drugi jezik, a jednojezični stižu samopouzdanje u okruženju gde druga deca imaju niži nivo znanja njihovog maternjeg jezika. Dakle, sva deca imaju prednost od upliva različitih kulturnih nasleđa u školske materijale i sredine, a usvajanje pismenosti najbolje se sprovodi u grupnim aktivnostima koje će im na ovaj način omogućiti da saznaju nove aspekte realnosti, upoređuju i diskutuju o temama poput rasizma ili diskriminacije i imaju uvid u bogate literarne tradicije drugih naroda i zemalja, zbog čega bi upravo bibliotekari trebalo da organizuju grupne sekcije u prostoru školske biblioteke ili domaće zadatke (Agosto, 2001).

Važno je naglasiti kako se saznanja, instrumenti i činjenice iz ovog rada mogu primeniti i u drugim prostorijama škole i obrazovnim institucijama. Njegove implikacije jedan kreativan predavač može pretvoriti u malu radionicu, kroz literarnu ili pak umetničku sekciju. Usmenom ili pismenom komunikacijom, donošenjem predmeta u školu koji su retki i simbolišu jednu tradiciju postiže se snažan efekat kod dece, podstiče se motivacija, a pritom se ne opterećuje budžet škole ili đaka. Kolektivnim učestvovanjem u uređenju školskog prostora, na primer, pravljenjem materijala, donošenjem autentičnih časopisa, starih činija ili varjača, ali i pevanjem karakterističnih melodija i stihova, đaci se angažuju, tako da se stvara utisak jedinstva.

Zaključak

Kao što je već pomenuto, tema ovog rada vrlo je opširna i predstavljala je oduvek predmet interesovanja u lingvističkim krugovima, posebno u današnje vreme. Kritički prikaz literature implikuje da na osnovu znanja o vezama između porodice, porekla, bilingvizma, tumačenja u tekstu i pismenosti, roditelji i predavači mogu dosta pomoći deci da se savlada pismenost i razvije osećaj prihvatanja razlika među ljudima i utvrde veštine prvog i drugog jezika. Potencijal bilingvalne dece pokazan je kroz mnoštvo primera, kako u učenju stranih jezika, tako i u matematičkim i logičkim zadacima. Takođe, pokazana je uloga roditelja i sredine, kao i veoma važna uloga škole i njena podrška u daljem očuvanju maternjeg jezika, a samim tim i samopouzdanja kod dece. Dakle, neophodno je negovati maternji jezik u višenacionalnim sredinama jer je to bitno za psihosocijalni razvoj dece, čime se opovrgavaju ideje o egzogenom jeziku, kao i ideje dobrobiti u tome da jedan jezik

bude dominantniji od drugog. Budući da je bilingvizam široko rasprostranjen i vrlo značajan fenomen, kao i da u savremenim društvenim tokovima dolazi do povećanja svesti o njegovom značaju i kreiranja jezičkih politika koje nisu uvek adekvatne, jasno je interesovanje za njegovo proučavanje i zašto je neophodno da se u procese uspešnog razvoja bilingvizma uloži vreme, znanje, pažnja i novčana sredstva.

References

1. Akbulut, Y. (2007) Bilingual Acquisition and Cognitive Development in Early Childhood: Challenges to the Research Paradigm. *Elementary Education Online*. 6 (3), 422–429.
2. Agosto, D. (2001) The Cultural world: Cultural Background, Bilingualism and the School Library. *School Libraries Worldwide*, 7 (1), 46–57.
3. Thomas, B. (2013) Societal Bilingualism/Multilingualism and its Effects. Introduction. In: Bhatia, T., & Ritchie, W. (ed.) *The Handbook of Bilingualism and Multilingualism* (2nd ed.) Oxford, Wiley-Blackwell, pp. 439–441.
4. Benson, C. (2005) Bilingual Schooling as Educational Development: From Experimentation to Implementation. In: Cohen, J., McAlister, T. K., Rolstad, K. & MacSwan, J. (ed.) *Proceeding of the 4th International Symposium on Bilingualism*. Somerville, USA, Casadilla Press, pp. 249–258.
5. Chumak-Horbatsch, R. (2008) Early Bilingualism: Children of Immigrants in an English-Language Childcare Center. *Psychology of Language and Communication*. 12 (1), 3–28.
6. Cummins, J. (2001) Bilingual Children's Mother Tongue: Why is it Important for Education? *Sprogforum*. 7 (19), 15–20.
7. Dal-Martello Lage, M. (2005) Early Childhood Development of Simultaneous Bilingualism: A Case Study on English and Italian. In: Cohen, J., McAlister, T. K., Rolstad, K. & MacSwan, J. (ed.) *Proceeding of the 4th International Symposium on Bilingualism*. Somerville, USA, Casadilla Press, pp. 1277–1286.
8. Hakuta, K. (1990) Language and Cognition in Bilingual Children. In: Padilla, A., Valdez, C. & Fairchild, H. (ed.) *Bilingual education: Issues and strategies*. Newbury Park, California, Sage Publications, pp. 47–59.
9. Hammers, Josiane F. (2004) A Sociocognitive Model of Bilingual Development, *Journal of Language and Social Psychology*. 23 (1), 70–98.
10. Lambert, Wallace E. (1977) Effects of Bilingualism on the Individual. In: Hornby, P. A. (ed.) *Bilingualism: Psychological, Social and Educational Implications*. New York, Academic Press, pp. 15–27.
11. Muzoora M., Terry, D. R., Asiimwe, A. A. (2014) The Valorisation of African Languages and Policies in the African Education Systems: A Case of Uganda. *Universal Journal of Educational Research*. 2 (1), 42–50. DOI: 10.13189/ujer.2014.02010.

Mina Z. Dragaš
University of Belgrade
Faculty of Dental Medicine

REVIEW OF (CRITICAL) LITERATURE ABOUT BILINGUALISM

Summary

The topic of bilingualism has always been an object of interest in linguistic circles, especially today in the time of globalisation or the “third epoch”, when borders of states haven’t always implied the boundary of the use of a particular language. In addition to the fact that research on this phenomenon covers a wide range of hypotheses and perspectives from which bilingualism is analysed, it increasingly involves developing countries, multicultural and multilingual environments. Numerous scientists have investigated the process of first and second language acquisition, some have observed in which environments and under what conditions bilingualism occurs, and this group includes scientists who have done research on bilingual children in the school system whose attitudes will be stated in this paper.

This work provides an overview of the basic conclusions from theoretical and empirical studies on the topic of bilingualism, through a review of research in which attention is drawn to the traditionally neglected or insufficiently explored extralinguistic factors and their influence on the development or obstruction of bilingualism. The aim is to come to a conclusion about the different competences of bilingual children and the conditions that affect the development of bilingualism in early childhood and in children of school age. Some of the definitions of bilingualism are primarily listed, then the functions of language as well as the relationship between the first and second languages, the influence of parents and culture on the early development of bilingualism are explained. In the final part of the paper, practical advice for helping bilingual children is given, based on a literature review on this topic. Therefore, we conclude that the article discusses current and scientifically relevant issues: types of bilingualism, as well as its socio-pedagogical implications.

► **Key words:** bilingualism, second language, competence, L1, L2, valorisation, mother tongue, the role of parents.

Prezeto: 27. 1. 2023.
Korekcije: 18. 5. 2023.
Prihvaćeno: 28. 5. 2023.